

Malî Yönleriyle Osmanlı Devletinde Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı*

Ahmet Uzun

Prof. Dr. | Akdeniz Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü

Ozan Aras

Araştırma Görevlisi | Cumhuriyet Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü

Öz

Osmanlılar taşrada çeşitli bölgelerde av kuşu yetiştirilmesi ve bunların İstanbul'a getirtilmesi için bir teşkilat oluşturmuşlardı. Teşkilat şahinci, çakırcı ve atmacacı gibi isimlerle anılan kuşçulardan oluşuyordu. Bunlar belirli vergi muafiyetleri karşılığında görev yaparlardı. Bir kısım görevlilerin dirlikleri de mevcuttu. Teşkilat 1828 ve 1830 yıllarında iki aşamada kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çakırcılık, şahincilik, avcılık, muafiyet, Osmanlı maliyesi.

Financial Aspects of Falconer and Hawker Associations in Ottoman Empire

Abstract

The Ottoman State had created an organization to raise hunting birds in various regions of the country and to bring them to Istanbul. The organization consisted of bird fanciers known by names such as falconer and hawker. They had served in exchange for certain tax exemptions. A number of officials in the organization had fiefs (dirlik). The organization has been abolished in two stages in 1828 and 1830.

Key Words: Falconry, hawker, hunting, exemption, the Ottoman finances.

Giriş

Osmanlı mali sistemi içerisinde Tanzimat'a kadar kamusal olarak ihtiyaç duyulan ya da bizzat sarayın talep ettiği bir takım hizmetler bazı vergi muafiyetleri karşılığında temin edilirdi. Genellikle askeri amaçlar için ihtiyaç duyulan bu tür hizmetlerin geniş bir yelpazesi bulunmaktaydı. Bu çalışmada konu edilen ve sarayın av hizmetlerinde görev yapan bir gurup da yine av için gereksinim duyulan hizmetler karşılığında çeşitli vergilerden muaf tutulmuşlardı. Tanzimat'ın ilanına yakın bir tarihe kadar varlığını sürdüren saray avcılık teşkilatı kendine has bir idari ve mali örgütlenmeye sahipti. Çalışmanın amacı bu yapıyı ortaya koymak ve onun Osmanlı mali sistemi içerisindeki yerini göstermektir.

* Bu makale hakem denetiminden geçmiştir.

İdari Açıdan Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı

Türk geleneğinde ava olan düşkünlük Osmanlı padişahları içerisinde de devam etmiştir. Osmanlı sultanları genellikle İstanbul ve çevresinde mevcut olan geniş av sahalarında avlanırlardı. IV. Mehmet'ten sonra sultanlar avla pek meşgul olmasa bile, devletin ilk yıllarından beri var olan bu teşkilatın on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Yırtıcı kuşların avlanması belirli teknik ayrıntıları gerektirmekteydi. Kuşların yuvalarının tespitinden yavrularının takibine ve eğitilmesine kadar, zamana ve bilgiye dayalı işlemlerin icrası mecburiyeti böyle bir teşkilatın ortaya çıkmasının temelini oluşturmuştur (Türkmen, 2009: 25). Çakırcı, şahinci ve atmacacılar bu tür işlemlerin icrasında uzmanlık kazanmış kişiler niteliğindedir.

Çakırcı ve şahinci teşkilatı merkezden taşraya doğru uzanan bir idari ve mali yapılanmaya sahipti. Buna göre bir kısım görevliler merkezde bulunur ve sarayda hizmet ederlerdi. Bunlar maaşlı görevliler olup şikâr ağaları diye anılan çakırcıbaşı, şahincibaşı ve atmacıbaşı gibi tepe yöneticilerden oluşurdu. Avcı başı da denilebilecek bu isimler sultanın av maiyetinde bulunan en yakın kişilerdi (Uzunçarşılı: 1988, 420-22). Saraya av kuşu getirme sürecinin organizasyonu ve yönetimi ile getirilen kuşların bakım işlerinin bu kişilerin nezaretinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Çakırcıbaşı görevinde bulunanlara maaş yanında tayinat da verilirdi. Son çakırcı başı görevini yürüten kişiye, 1830 yılı itibariyle Çirmen sancağında bulunan çeşitli dirliklerin 7.000 guruşa varan geliri ile yine Şumnu kazasında Marko köyüne ait 7.500 guruşluk iltizam bedelinin tahsis edildiği görülmekteydi. Buna ilaveten kendisine günlük matbah-ı amire emini tarafından altı çift ekmek, kasap başı tarafından 7 kıyye et, arpa emini tarafından ise bedelen tahsis edilen aylık 35 guruş yanında günlük bir miktar arpa ve saman tayinatı verilmekteydi. Söz konusu yıl için çakırcı başının tayinat dâhil olmak üzere yıllık geliri 18.716 guruşu bulmaktaydı (BOA, C.SM 6358, 1246).

Av teşkilatında yer alan görevlilerin büyük bir bölümü taşrada bulunurdu. Bunların bir kısmına tımarlar verilmişken, bir kısmı da çeşitli vergilerden muaf tutulmaları karşılığında, belirlenen hizmetleri yerine getirirlerdi. Doğancı başı, çakırcı başı sıfatına sahip olanların tımarları bulunurdu ve kendilerine tahsis edilen arazilerde ya da bölgelerdeki halkın idaresini sağlardı. Uzunçarşılı'nın (1988: 422-24) verdiği bilgilere göre, taşrada çakırcı, şahinci ve atmacacı diye anılan bu kişilerin de kendi içinde farklı görevleri bulunuyordu. Taşradaki avcılardan bir kısmı yuvacı ve yavrucu, bir kısmı götürücü ve gürencci ve bir kısmı da sayyad denilen avcılardan oluşmaktaydı. Bun-

lar genel olarak dağlık ve kayalık bölgelerdeki hassa çakır, şahin ve atmaca yuvalarının bakımı, korunması ve yavruların İstanbul'a götürülmesi gibi işleri gerçekleştirirlerdi. Tımarlı olan götürücü ve gürenciler her yıl belirli zamanlarda kendi doğancibaşlarıyla İstanbul'a gelip belirli sayıda hayvanı hassa doğancı başına teslim ederdi. Muafiyetle hizmet gören yuvacı ve yavrucular yuvaların korunmasını sağlarlarken, avcılar da avladıkları hayvanların derilerini İstanbul'a gönderirlerdi.

Osmanlı doğancı teşkilatlanmasını inceleyen Kıran'ın (2015: 148-64) aktardığı bilgilere göre kurum saray ve taşra doğancıları diye iki ana kısma ayrılmaktaydı. Saray doğancıları Enderûn ve Birûn doğancılarından oluşuyordu. Enderûn doğancıları doğancı koğuşundan, Birûn doğancıları ise çakırcı, şahinci ve atmamacı ocağından oluşmaktaydı. Öte yandan taşra doğancıları tımarlı ve çiftlikli (baştinalı) doğancılardan müteşekkildi. Taşra doğancı başısı, gürenci ve götürücü tımarlı doğancı kesim; yuvacı, yavrucu, tülekçi, kayacı ve avcı ise baştinalı doğancı kesim içerisinde yer almaktaydı.

Osmanlı yönetimi av sahalarının korunmasına özen gösterir ve başka kimselerin bu bölgelerde avlanmasına izin vermezdi. 1791-2 yılında bostancibaşıya yazılan hükümde Anadolu ve Rumeli'de çeşitli kaza ve nahiyelerde av için tahsis edilen çakırcı ve şahinci ocaklarına dışarıdan yapılan müdahalelerin men edilmesi istenmekteydi (BOA, D.BŞM.d. 5739, 1206: 29).

1794-5 yılı kayıtlarına göre Anadolu ve Rumeli'de Müslüman ve gayri Müslim olarak çakırcı, şahinci, atmamacı ve doğancı sıfatıyla toplam 1008 kişi bulunmaktaydı. Bunlardan 462'sinin durumunun defter-i hakanîdeki kayıtlarla uyumlu olduğu, kalan 564 kişinin ise uygun olmadığı belirlenmişti (BOA, KK.d 7176, 1209: 77). 1807-8 tarihli bir belgede ise daha önce muafiyetleri kaldırılmış olan 597 kişinin, muafiyetlerinin yenilenmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Bu istek üzerine eski kayıtlar incelenmiş ve teşkilat bünyesinde görev yapan 1028 kişiden 462'sinin kayıtlarının uygun ve 562 kişinin kayıtlarının nizama aykırı olduğu belirlenmişti. Kayıtları uyumlu olmayanların vergi muafiyetlerinden yararlanması söz konusu değildi. Çünkü bu takdirde muaf tutulan kişilerin hisselerine düşen vergiler diğer reayanın üzerine kaldığı için haksızlık ortaya çıkıyordu (BOA; HAT 53760, 1222). Öte yandan çakırcı ve şahinci reayasından başka kazalara ya da köylere gidip ikamet etmek isteyenlere izin verilmemesi ve muafiyet isteklerine itibar edilmemesi isteniyordu. Dolayısıyla kendi yerine başka kazalarda iskân edenler, avarız hanesine bağlı vergiler için gerekli olan emlak ve arazi ziraatı yaparlar ise diğer reaya gibi avarız türü vergilerden üzerlerine düşeni ödemeleri gerekliyordu (BOA, C.SM, 3815: 1221; C.SM 4726, 1214).

Teşkilat içerisinde yer alan kişilerin muafiyet beratları cülusu hümayun vukuunda ya da kayıp gibi zaruri hallerde yenilemekteydi. 1711-2 tarihli bir belgede Ohri sancağındaki bir köyde çakır yuvacısı olan üç zimmîye görevleri esnasında vuku bulan cülus nedeniyle verilen beratın tekrar verildiği ve yine eski beratı maliye kaleminden çıkarılan başka bir kişinin de beratının yenilendiği belirtilmektedir (KK 7176, 1123: 27). Kayıp durumunda muaf ve müsellem statüsünü gösteren belgenin yenilenmemesi, haksız taleplerin daha sık ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktaydı.

Teşkilat Görevlilerinin Temel Yükümlülükleri

Teşkilat dâhilinde görev yapanların temel sorumluluklarından biri İstanbul'a düzenli aralıklarla av kuşu getirilmesi idi (örneğin bkz. BOA, AE.SAMD III, 10611: 1137). Bu çerçevede değişik bölgelerden her yıl belirli sayıda hayvan İstanbul'a getirilir ve çakırcı ya da doğancıbaşıya teslim edilirdi. 1789-90 yıllarına ait hükümlerde Bolu sancağı kaza ve nahiyelerinden 10, Kastamonu sancağı kaza ve nahiyelerinden 10 ve Küre kazasından 5 adet olmak üzere toplam 25 adet şahinin İstanbul'a getirtilip doğancıbaşıya teslim edilmesi istenmekteydi. Benzer şekilde Canik sancağı kaza ve nahiyelerinden 10 ve Sivas eyaletine bağlı kazalardan da 10 adet şahinin aynı esaslar üzere gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, D.BŞM.d. 5739, 1204: 8-9).

Her yıl İstanbul'a şahin gönderen diğer bir yer Eflâk'tı. 25 adet şahinin İstanbul'a getirtilmesinde doğancı başıyla birlikte beş kişi görevlendirilmekteydi. Bu kişilere tayinat ve malzeme tahsisi yapılmaktaydı. Eflak voyvodasına yazılan hükümde sürecin sorunsuz gerçekleşmesi için gereken özeni göstermesi istenmekteydi (BOA, D.BŞM.d. 5739, 1206: 33).

Teşkilat bünyesinde avcı olarak görev yapan kişilerin, her yıl avladıkları hayvanların derilerini İstanbul'a getirip teslim etme yükümlülükleri vardı. 1791-2 tarihli bir hükümde Konya sancağı Ilgın kazası sakinlerinden olan birkaç kişinin Uyuz dağı, Akçaşehir dağı, Beşkaya boğazı, Deliklikaya, Çakıldığı ve sair dağlara hassa çakırcı avcısı olarak tayin edildikleri anlaşılmaktadır. Ilgın kadısına yazılan hükümde söz konusu bölgelerde başkalarının avlanmasına izin verilmemesi gerektiği belirtilmektedir (BOA, D.BŞM.d. 5739: 25).

Mali Yükümlülükler

Av teşkilatı içerisinde yer alan görevlilerin çeşitli mali yükümlülükleri de bulunmaktaydı. Miri mürde bahası bunlardan biriydi. 1789-90 tarihinde Paşa sancağında Siroz doğancıbaşılığı, Köstendil sancağında Sofya ve Köstendil doğan-

cıbaşılığı ve Niğbolu ve Silistre sancaklarında Tırnovi ve Filibe doğancıbaşılığı defterlerine tabi olan yerlerin kadılarına yazılan hükümlerde, emirle tayin edilen hassa çakır yuvacılarının 1789-90 yılına mahsup olmak üzere İstanbul'a çakır getirmeyip de ellerinde hizmet tezkeresi olmayanların miri mürde bahası ve sair vergileri kanun-i kadimi üzere tahsil etmek için hassa doğancıbaşılarının görevlendirildiği belirtilmektedir. Bu verginin düzeyi Müslümanlar için 150'şer, zimmîler için ise 300'er akçe idi (BOA, D.BŞM.d. 5739, 1204: 1). Yaklaşık yüz yıl öncesine ait başka bir belgede de söz konusu bedellerin aynı düzeyde olduğu görülmektedir (BOA, İE.ML, 4380: 1107). Arşiv belgelerinde farklı yıllarda yine bu aidatların tahsili amacıyla hassa doğancıbaşıların görevlendirildiğini gösteren bir hayli hüküm bulunmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse Anadolu ve Rumeli'de hassa çakırcı, şahinci ya da atmamacı olarak tayin edilen kişiler her yıl ne hâsıl ederler ise onu belirli zamanlarda İstanbul'a getirirler; hâsıl edemedikleri zaman ise bu bedeli öderlerdi.

Mali yükümlülükler açısından av teşkilatı içinde yer alan görevlilerin en önemli avantajları, yaptıkları hizmetlerin mukabilinde çeşitli vergilerden muaf tutulmalarıydı. Buna dair Başbakanlık Arşivinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla rutin olarak bu tür emirler ilgililere yazılmakta ve söz konusu kişilerin haksız taleplerle rencide edilmemesi istenmekteydi.

Muafiyet statüsünün yarattığı problemlerden biri, muafiyet kapsamına girmemesine rağmen farklı kesimlerde yer alan bazı kimselerin çeşitli gerekçeler ileri sürerek bu statünün getirdiği vergi avantajlarından yararlanma gayretleriydi. 1802-3 yılında Edirne kadısı ve bostancıbaşısı tarafından Babî'li'ye sunulan bir belgede, Edirne'de ikamet edip âlâ itibariyle vergi veren servet sahibi Rum, Ermeni ve Yahudi reayasından birçok kimsenin Hıristiyan devletlerin uyruğuna geçerek ya da uzak yerde baştinası olan kişilerin kendilerini mahlûlden şahinci, çakırcı ve voynuk kayıtlarına dâhil ettirerek vergiden kaçındıkları belirtilmekteydi. Kadı ve bostancıbaşıya göre bu kişiler büyük vergi kaybına yol açmakta ve böylelikle sekban bedeli ve sair masraflar karşılığında alınmakta olan olağanüstü vergiler ağırlıklı olarak fukaranın üstüne kalmaktaydı. Dolayısıyla emlak ve gelir sahibi olan bu kişilerin hisyelerine isabet eden vergileri ödemeleri gerektiği belirtilmekteydi. Sunulan yazıda, ilgili kişilerin ellerindeki senetlerin suretlerinin tatbikiyle ve isim, unvan, sanat, ticaret ve meskenlerinin gösterilmesiyle hazırlanan imzalı bir defterin takdim edildiği de anlaşılmaktadır (BOA, C.ML 747, 1217).

İlerleyen yıllarda Babî'li'nin bu tür istismarların önüne geçmeye çalıştığını görebiliyoruz. Nitekim Edirne bölgesindeki çakırcı reayasının mali so-

rumlulukları sayılarına bağlı hale getirilmişti. Edirne'de bulunan baştinalardaki çakırcı reayasının sayısı 50 kişiyi aştığında onlardan da vergi alınması gerektiği belirtilmekteydi. Defterde kaydı olan 50 reaya ise her yıl maktu olarak ser çakırcıyan-ı hassa (hassa çakırcıbaşı) kanalıyla devlete 1500 guruş ödeme yaparak, cizye dışındaki diğer olağanüstü vergilerden muaf tutulmaktaydı (BOA, KK.d 7176, 1220: 73-74; C.SM 8670, 1222).

Vergi Muafiyeti ve Şikâyetler

Daha önce belirtildiği gibi, kayıtları defter-i hakanîde olan ve emirle gönderilmiş bulunan hassa çakır yuvacıları, şahin kayacıları ve atmaca gürencileri her yıl hâsıl ettikleri çakır, şahin ve atmacaları İstanbul'a getirip teslim etmekte; şayet hayvan teslim edemezler ise o zaman ilgili doğancılara miri mürde bahası ödemekteydiler. Bunun karşılığında ise bu kişiler avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyyeden, nüzul, celepkeş ağnamı, öşür, bağ ve bahçe rüsumu, paşa zahiresi, nakil bahası, ispenç ve diğer her tür tekalif-i örfiye ve şakkadan muaf tutulmakta ve buna dair kendilerine berat ve emir verilmekteydi (BOA, D.BŞM.d. 5739: 2).

Osmanlı mali sisteminde bu statünün beraberinde getirdiği temel problemlerden biri muaf tutulan kesimlerin çeşitli güçler tarafından sıklıkla ilave taleplerle rencide edilmeleriydi. Bu kesimlere, tekâlif-i örfiyye ve divaniyyeden muaf olduklarına dair berat verilse de, taşrada bulunan çeşitli kesimler değişik bahaneler ileri sürerek aynı ya da nakdi taleplerde bulunmaktaydı. Başbakanlık Arşivinde bu tür şikâyetlerle ilgili çok sayıda belgenin bulunması, muafiyet uygulamasının pratikte birçok anlaşmazlıkla beraber yürüdüğünü düşündürmektedir.

Av teşkilatında yer alan şahinci, doğancı ve atmacacı reayası için de aynı durum geçerliydi. Nitekim mirimiran ve mirliva adamları, mütesellimleri, voyvodaları ve subaşları ve tımar erbabı, köy zabitleri gibi çeşitli kesimler bu sığata haiz olan kişilerden bedava yem, yiyecek, koyun, kuzu, odun, otluk, yağ, arpa, saman ve benzer türde zahire talep etmekteydiler. Bu durum kuşçu reyası üzerine baskı yarattığı kadar doğancılık hizmetlerinin aksamasına da yol açmakta ve miri mürde bedeliyle diğer aidatların ödenmesini güçleştirmekteydi. Bu tür taleplerin önüne geçmek için sıklıkla emirler çıkarıldığı görülmektedir (BOA, D.BŞM.d. 5739: 2).

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde benzer ihlallerin yaygınlığını kanıtlayan çok sayıda belge olduğu söylenebilir. Birkaç örnek vermek gerekirse Kocaeli sancağına bağlı iki köyde çakır yuvacısı olan kişilerin, tasarruflarında vergi

verecek emlak ve arazi bulunmadığı ve yine avarız hanesine bağlı olmadıkları halde, köy halkından bazıları tarafından tekâlif ve kalyon kerestesi talebiyle rencide edildikleri belirtilmekteydi. Gemlik naibine yazılan bir hükümde ise teşkilat mensubu olan üç zimmînin muafiyete rağmen ilave taleplerle rahatsız edilmemeleri istenmişti. Rumeli mütesellimine ve Manastır kazası naibine yazılan bir hükümde ise Yanya'da çakır yuvacısı olan bazı kişilerden kaza kocabaşlarının haksız gerekçelerle 3800 guruş aldığı belirtilmekte ve bu zulmün giderilmesi istenmekteydi (BOA, D.BŞM.d. 5739: 4-6).

Haksız taleplerin neredeyse sınırı yoktu. Bazen bu imdad-ı seferiye talebi olarak görülebilirken, bazen de kazma, kürek, kürekçi tekâlifi, kul ve cariyeye resmi olarak ya da çakırcı reayasının kendileri için yetiştirdikleri sebze türü ürünlerden talep şeklinde gerçekleşebiliyordu.

Teşkilatta görevli kişilerin şikâyetleri bazen kendi aralarındaki problemlerden de kaynaklanabiliyordu. Örneğin Paşa sancağında Tatarpazarı kazasında baştinasıyla birlikte atmaca gürencisi olan Mustafa'nın vefatından sonra, görev oğulları Ali ve Ahmet'e tevcih edilmesi gerekirken, Ahmet isimli kişi kardeşinin varlığını saklayarak görev beratını sadece kendi üzerine çıkarttırmıştı. Babıâli'ye yapılan müracaatta bu mağduriyetin giderilmesi istenmişti (BOA, KK.d. 7176: 23).

Baştinalar (Çiftlikler) ve Diğer Mülkler

Taşrada teşkilat görevlilerine baştina (çiftlik), zemin-i çiftlik, arazi, mezra gibi mülkler tahsis edilmişti. Bunların büyük bir bölümü baştinalardan oluşuyordu. Baştina, Balkanlarda köylü aile çiftlikleri için kullanılan bir tabir olup, Osmanlı raiyyet çiftliğine denk gelmekteydi (İnalçık, 2000: 450). Teşkilat kuralları çerçevesinde görevlilerden bir kısmı baştinalarıyla birlikte atanmaktaydı. Bunlardan birinin ölümü halinde yerine hassa çakırcıbaşı görevindeki kişinin önerisiyle başka kişi ya da kişiler atanırdı. Bu kişi ya da kişiler Müslüman veya gayri Müslimler arasından olabiliyordu. 19. Yüzyılın başlarına ait belgelere bakıldığında çok sayıda gayrimüslimin göreve getirildiği ya da görevlerinin yenilediği izlenimi doğmaktadır. Öte yandan bir köyde baştinası mahlûl kalan kişinin yerine farklı köylerden insanlar göreve getirilebilmekteydi (BOA, D.BŞM.d. 5739: 2-3).

Baştinalarla ilgili olarak zaman zaman çeşitli usulsüzlükler ortaya çıkmaktaydı. Bunlardan biri teşkilat bünyesinde görev yapanlardan ölen kişilerin arazilerinin başkalarınca zapt edilmesi idi. 1790-1 yılında Vize, Köstendil, Paşa, Niğbolu ve Silistre sancaklarında bulunan doğancıbaşılik defterine tabi yerlerin kadılarına hüküm yazılarak çakır yuvacıları, şahin kayacıları ve atmaccacı

gürencilerinden ölenlerin baştinalarının başkalarına usule aykırı olarak zapt ettirilmemesi istenmişti. Bir diğer problem ise sipahilerin baştinalardan haksız yere öşür talepleriyle akalıydı. Bu amaçla yazılan bir emirde İştib kazası sakinlerinden olan bir zimmîden haksız yere alınan üç senelik öşrün geri iadesi istenmişti (BOA, D.BŞM.d. 5739: 11). Benzer bir olayın giderilmesi için ise Ohri mutasarrıfı ve kadısına 1791-2 yılında hüküm yazılmıştı (BOA, D.BŞM.d. 5739, 1206: 19). Paşa sancağına bağlı Timurhisar kazasında ise reyanın mülkü başka bir kaza ayarı tarafından baş akçesi verdim gerekçesiyle zapt edilmek istenmişti. Yazılan emirde böyle bir para verilmişse geri iade edilerek söz konusu müdahalenin men edilmesi istenmişti (BOA, D.BŞM.d. 5739: 28). Arşiv belgelerinden hareketle, baştina reayasının bu tür haksız mahsul ve vergi talepleriyle sık sık karşılaştıklarını söylemek mümkündür.

Teşkilat mensuplarından şahincilere tahsis edilmiş olan arazilerin durumunu Tablo 1'den görmek mümkündür. Kaldırıldığı yıl itibariyle şahinci sıfatıyla 44 kişiye 12 baştina, 3 zemin ve 2 de zemin-i çiftlik tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu mülklerle ilgili diğer detaylar tablodaki gibi özetlenebilir (BOA, C.ML 17406; C. SM 2605; D.BŞM.MKH.d 42779; MAD.d. 8204, 91-99; MAD.d. 8205).

Tablo 1. Lağvedilen Şahinci Teşkilatı Mensuplarına Ait Mülkler

Sancak	Kaza	Açıklama
Paşa	Manastır	Zaptedilmiş olan tüm baştinalar Rumeli valisi Hüseyin paşaya ihale edilmiştir. Baştinalar bu kazaya bağlı dört köyde bulunmaktadır. Toplamda 13 kişinin uhdesinde baştina olduğu anlaşılmaktadır.
Paşa	Horpeşte	Bu kazaya bağlı Hazerfe (?) köyünde 4 kişinin uhdesinde 2 baştina mevcut idi. Zapt edildikten sonra ihale yine Rumeli valisine verilmiştir.
Üsküp	Kırçova	İki baştina bulunmaktadır. Rumeli valisine ihale edilmiştir.
-	Filibe	Doğancı İlyas köyünde bir baştina bulunmaktadır. 1834-5 yılı itibariyle ihale bedeli 60 guruş olup, Filibe nazırı Mustafa ağaya ihale edilmiştir.
İskenderiye	Enek (?) nahiye	Bir manastırda bulunan baştina ile bir zemin bir rahip uhdesinde gözükmektedir. Emlakin hâsılatı, zapt tarihi olan 1243 yılından 1250'ye kadar olan süre için mansure hazinesine ödenmiş ve 1835-6 senesi için 500 guruş bedelle İskenderiye muhassılı Osman paşaya ihale edilmiştir.
Niğbolu	Tırnovi	Dimye (?) köyündeki baştina Tırnovi voyvodasına ihale edilmiştir.

Şumnu	-	Paşakir (?) köyünde Mustafa oğlu Ali'ye ait baştına Silistre muhassılına ihale edilmiştir.
Bolu	-	Kayacılar köyünde 12 kişi uhdesindeki bir zemin ile Akçaşehir nahiyesine tabi Doğancılar köyünde 5 kişinin uhdesinde 1 zemin bulunmaktadır. Zapttan sonra Bolu mütesellimi Ahmet ağaya ihale edilmiştir.
Çemişkezek	Samak (?)	Bala-i Sur köyünde dört kişinin uhdesinde bir zemin-i çiftlik olup, Sivas muhassılı Reşit paşaya ihale edilmiştir.
Erzurum	-	Kuzay (?) nahiyesinde Losi (?) köyünde Molla Mehmet oğlu Abdullah'a ait bir zemin-i çiftlik olup, Erzurum valisine ihale edilmiştir.

Şahincilik teşkilatının kaldırılmasından üç yıl sonra lağvedilen çakırcılara ait mülklerin detayları Tablo 2'de özetlenmektedir. Görüldüğü gibi çakırcıların uhdesinde olup mukataat hazinesince zapt edilmiş olan baştinaların sayısı 50 civarında olup, bunlar 120 kişinin uhdesinde bulunmaktaydı (BOA, C.ML 17406; C. SM 2605; D.BŞM.MKH.d 42779; MAD.d. 8204, 91-99; MAD.d. 8205).

Tablo 2. Lağvedilen Çakırcı Teşkilatı Mensuplarına Ait Mülkler

Sancak	Kaza	Açıklama
Paşa	Manastır	Diho (?) köyünde 26 kişinin uhdesinde bulunan 4 baştına Rumeli valisi Hüseyin paşaya ihale edilmiştir.
Paşa	Sofya	Çeşitli köylerde 10 kişinin uhdesinde 9 baştına bulunmaktaydı. Bu kazadaki baştına arazilerinin 1246-49 (1830-1 ile 1833-4 arası) yılları arası hâsılatı olan 4.660 guruşun, Sofya mütesellimi Sait paşa marifetiyle, müteveffa Hamdi paşaya ödenmiş olduğu ancak paşanın muhalefatında buna dair bir kayıt bulunamadığı belirtilmektedir. Daha sonra yapılan incelemelerde bu rakamdan 1.660 guruşun paşanın muhalefat defterlerinde kaydı olmadığı belirlenmişti. Nihai kararın, paşanın elinde bu rakamın ödendiğine dair makbuz olup olmadığına göre verilmesi kararlaştırılmıştı.
Paşa	Radovişte	Rahonce (?) köyünde bir baştına bulunmaktaydı.
Paşa	Kalkandelen	Bend (?) mahallesinde Osman oğlu Mustafa uhdesinde bir baştına bulunmaktaydı.

	Komanova	Gökçe köyü dâhil üç köyde beş kişi uhdesinde 3 baştına vardı.
Üsküp	Kırçova	Kırçova civarında Bala mahallesinde Osman oğlu Ebubekir uhdesinde 20 dönümlük bir baştına mevcuttu.
Köstendil	Radomir	Pireboy (?) köyünde 16 kişi uhdesinde 11 baştına ile 1 mezra bulunmaktaydı. Buraların önceki yıllar hâsılatı olan 1.092 guruş mansure hazinesine teslim edilmişken, 1834-5 yılı için 800 guruş bedelle ihale edilmesi kararlaştırılmıştı. Başka bir belgede emlakın Radomir voyvodasına ihale edildiği anlaşılmaktadır.
-	Tatarpazarı	Cernove (?) ve Çağıranlı (?) köylerinde 8 kişi tasarrufunda 6 baştına bulunmaktaydı. Bunlardan ikisi atmacacı baştinasıydı. Mülklerin önceki yıllar hâsılatı olan 1.008,5 guruş tahsil edilmişti. 1250 yılında ise Tatarpazarı voyvodasına 250 guruş bedelle iltizam edilmişti.
-	İştib	Bu kazaya bağlı beş köyde 17 kişiye ait beş baştına bulunmaktaydı. Bunların 1246-51 yılları arasındaki 6 yıllık hâsılatı olan 2.767,5 guruş mansure hazinesine gönderilmişti. 1252 yılında ise iltizam bedeli 500 guruş olarak belirlenmiş ve Üsküp nazırı Hafız paşaya ihale edilmiştir.
-	Siroz	Subaşı köyünde molla Osman uhdesinde 1 adet baştına vardı.
Paşa	Timurhisar	Mustafa'ya ait bir baştına vardı.
-	Filibe	İstaviç (?) mahallesinde Ali oğlu İbrahim'e ait bir baştına bulunuyordu. Filibe nazırına iltizam edilmiştir.
-	Ohri	Lunya (?) köyünde bulunan bu baştınanın önceki yıllar hâsılatı 2.250 guruş idi. 1250 yılında eski hâsılatı dikkate alınarak 750 guruş bedelle iltizamı kararlaştırılıyor.
-	Şumnu	Yarım (nisf) baştına 125 guruş bedelle (Silistre muhassılına) ihale ediliyor.
Vulçitrin		Tersene (?) nahiyesine bağlı Osterince (?) köyündeki baştına Vulçitrin mutasarrıfına ihale ediliyor.
Prizren		Hoca (?) nahiyesine bağlı Blato (?) köyünde 2 baştına. Prizren sancağı mutasarrıfına iltizam ediliyor.

Vidin		Deresine (?) köyünde bir baştına vardı. Vidin muhafızına ihale ediliyor.
İzvornik	Travnik	1246-49 (1830-1 ile 1833-4 arası) yılları arası hâsılatı hazineye gönderilmiş olan ve bir manastırda bulunan baştına, Bosna valisine ihale ediliyor.
Çıldır eyaleti	Toskana (?)	Bir adet doğancı mezrası bulunuyordu. Önceki yılların hâsılatı teslim edilmiş ve 1834-5 senesi için 50 guruş iltizam bedeli belirlenmişti.
-	Çemişkezek	Kavak köyü, Keban nahiyesine bağlı iki köy ve Harput kazasına bağlı yine Kavak köylerinde 7 kişinin uhdesinde üç mezra bulunuyordu. Buraların hâsılatı 1836-7 yılından itibaren Sivas eyaleti müşirine ihale edilmiştir. 1836-7 yılı için Çemişkezek'e bağlı Kavak köyünün ihale bedeli 800 guruş iken, Harput kazasındaki Kavak köyünün ihale bedeli 3.000 guruştur. Aynı yıl Keban nahiyesindeki iki köyün iltizam bedeli ise 1.280 guruş olmuştur.
Diyarbakır eyaleti	-	Çermik kazasında bir köy, Birecik sancağında bir nahiye ve Medine-i Amed'de bir nahiyede olmak üzere 16 kişi uhdesinde 4 çiftlik ve 6 mezra bulunmaktaydı. Bu araziler için 1836-7 senesinden itibaren 3.000 guruş bedel takdir olunmuş ve Sivas eyaleti müşiri Hafız paşaya ihalesi kararlaştırılmıştı.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla şahinci ve çakırcı teşkilatına ait arazilerin durumunun açığa çıkarılması, ilga tarihinden birkaç yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu esnada bazı bölgelerdeki arazilerin hâsılatının bakaya kaldığı anlaşılmaktadır. 1834-5'li yıllarda söz konusu arazilerin durumu detaylarıyla ortaya çıkarıldıktan sonra bakayaların tahsili için de çalışma başlatılmıştı. Örneğin Çemişkezek'e bağlı Kavak köyünün 1834-5 ile 1836-7 (1250-52) arasında iki yıllık hâsılatı olan 1.360,5 guruş, eski mültezimi olan müteveffa Reşit paşanın muhalefatından karşılanmış, ancak önceki dört yılın hâsılatının kimlerin zimmetinde ise açığa çıkarılarak tahsili yönünde emir verilmiştir (BOA, MAD.d. 8204: 98).

Teşkilatın İlgası

Şahincilik teşkilatı 1828 yılında kaldırılmış ve böylece tımarlı ve tımarsız tüm şahincilik hizmetleri sona erdirilmişti. Kaldırıldığı yıl itibarıyla şahinci-

başılığın çeşitli yerlerden muafiyet karşılığı olmak üzere tımarsız şahincilerden alına gelen 3.500 guruş bedel de son bulmuştu. Böylece artık şahincilerin de mürde bahası ödeyip vergi muafiyetine sahip olmak yerine diğer reaya gibi vergi ödemesi gerekiyordu (BOA, C.SM 6358, 1246).

Hassa çakırcıbaşılığın kaldırılması ise 1830 yılında gerçekleşmişti. Sürecin başlaması, bu yıl içinde, hassa çakırcıbaşısı olan Mehmet Sait Ağanın, Babîâli'ye, Taşkiri kazası Doğancılar köyünde bulunan çakır yuvacıları ve evlatlarının muaf ve müsellemlerle statüsüyle ilgili bir yazısıyla başladı. Çünkü Şeyhler kazası halkı, söz konusu köylerin bu kazada emlak ve arazileri olduğu gerekçesiyle vergilerin ortaklaşa ödenmesi yönünde talepleri vardı ve bu durum çakırcıların perişan etmekteydi. Çakırcıbaşılığa göre kaza halkı çakırcı köylülerin muafiyetlerini şikâyet üzerine iptal ettirmişti; ancak onların daha önceden verilmiş muafiyet beratları vardı ve dolayısıyla buna dayanarak söz konusu beratın yenilenmesi gerekiyordu. Konu ilgili birimlerce incelenmiş ve bu isteğin Sultanın onayını gerektirdiği belirlenmişti. Sultan, fermanın yenilenmesi için yapılan başvuruyu uygun görmemiş ve çakırcıbaşılığın da aynen şahincibaşılık gibi kaldırılmasını, mülklerinin ise mukataat hazinesi tarafından zapt edilmesini istemiştir. Böylece artık yuvacı ve benzeri isimlerle anılan tüm çakırcıların muafiyetleri son bulmakta ve onların da buldukları kaza ve köylerdeki diğer reaya gibi hisselerine düşen vergileri ödemesi gerekmektedir (BOA, C.SM 6358, 1246).

Av teşkilatının son birimi niteliğindeki çakırcıbaşılık kaldırıldıktan sonra son çakırcıbaşı olan Mehmet Sait ağaya kaydıhayat şartıyla 1246 (1830-1) yılının Şevval ayından itibaren aylık 1.500 guruş maaş bağlanmış, tayinatı ise kesilmişti. Bu rakam, onun hâlihazırdaki geliri dikkate alınarak belirlenmişti. Öte yandan çakırcıbaşının geliri olmasına rağmen, Şumnu'da bulunan ve zedelenmeleri nedeniyle iltizam bedeli tahsil edilemeyen köylerin önceki yıla ait geliri tahsil edilebilir ise, bu yine çakırcıbaşısına aktarılacaktı (BOA, C.SM 6358, 1246).

Çakırcı, şahinci ve atmacıbaşılıkların tımarlı neferleri asakir-i mansure süvarilerine dâhil edilirken, Anadolu ve Rumeli'de bu kişilere ait yüzden fazla arazinin hâsılatı ise yine askerlerin masrafları için mukataat hazinesine tahsis edilmişti. 1834-5 yılında söz konusu kesimlerin uhdelerinde olan baştina, çiftlik, mezra ve diğer tür arazilerin hâsılatlarının, kaldırılma tarihinden itibaren açığa çıkarılması ve bu amaçla ilgili kişilere emir yazılması istenmişti. Sultan söz konusu teşkilatın kaldırılmasından sonra bir hayli vakit geçmiş olduğunu ve şimdiye kadar neden bir işlem yapılmadığını sorarak, isteği uygun görmüştü (BOA, HAT 26405, 1250).

Böylelikle Anadolu ve Rumeli’de çeşitli yerlerdeki çakırcı, şahinci ve atmacacı başı neferlerine ait her türlü emlakta ait hâsılâtın kimlerin elinde olduğu bilgi sahibi kişilerden soruşturulmuş ve yine arazilerin keyfiyeti ile buldukları köylerin hangi mutasarrıfların sorumluluğunda olduğu belirlenmiştir. Yöneticilere göre teşkilat çalışanlarına önceden tahsis edilmiş olan araziler devlet mülkiyetine ait olduğu için, buraların öşür hâsılâtı köy mutasarrıflarına değil, devlete ait olmalıydı (BOA, MAD.d. 8204, 1250: 98-99).

1834-5 yılında hazırlanan deftere göre lağvedilen teşkilat bünyesinde mevcut olan emlak başına, zemin, çiftlik türü mülklerden oluşmaktaydı. Yukarıdaki tablolardan detaylı görülebileceği gibi, Paşa sancağı kazaları (Manastır, Filibe, Horpeşte), Üsküp, Niğbolu ve İskenderiye sancaklarındaki kazalarda ya da köylerde 18 adet başına ve zemin ile 22 nefer şahinci; Bolu, Çemişkezek ve Erzurum sancaklarına bağlı kazaların köylerinde 4 adet zemin-i çiftlik ile 20 nefer şahinci; yine Paşa sancağına bağlı Manastır, Filibe, Horpeşte, Siroz, Timurhisar, Tatarpazarı ve Sofya kazaları ile Ohri, İskenderiye, Köstendil, Vulçitrin, Üsküp, Pirizren, Vidin ve İzvornik sancakları kazalarına bağlı köylerde 55 adet başına, bir adet mezra ve 93 nefer çakırcı ilga edilmişti. Çıldır, Çemişkezek ve Diyarbakır sancaklarına bağlı kazaların köylerinde ise 10 adet mezra, 2 adet çiftlik ve 24 nefer çakırcının görevleri sonlandırılmıştı (BOA, MAD.d. 8204, 1250: 98-99).

Sonuç

Bu çalışma 1830’lu yıllara kadar varlığını sürdürmüş olan saray av teşkilatının muafiyet temelinde işlev gördüğünü ortaya koymuştur. Osmanlı mali sisteminde Tanzimat’a kadar yaygınlığını koruyan muafiyet uygulaması, olağanüstü vergi muafiyetleri temelinde devletin çeşitli mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılamasına dayalıydı. Bu sistem sarayın av hizmetlerinin tedarikine de esas teşkil etmişti. Böylelikle devlet çeşitli isimlerle anılan görevlilerden, temelde muafiyet karşılığında ve ayrıca arazi tahsisiyle av kuşu yetiştirme, getirme vs. hizmetlerin icrasını sağlamıştı. Öte yandan av sahalarının giderlerinin karşılanmasında olağan devlet gelirlerinin tahsisi yanında, olağanüstü vergiler de kullanılabilirdi. Nitekim av sahalarının ya da av seferlerinin giderleri için sürsat gibi olağanüstü vergi uygulamalarının kullanıldığı görülmektedir (Türkmen, 2009: 26-29).

Bu çalışmada örneklediğimiz gibi Osmanlı mali sisteminde Tanzimat’a kadar varlığını sürdüren muafiyet uygulamasının temel sonuçlarından biri, onun çeşitli karışıklıklara ve haksız uygulamalara kapı aralamasıydı. Çünkü bu uygulama nedeniyle kimlerin, hangi vergilerden, ne suretle ve ne kadar

süreyle muaf tutulduğuna dair sürekli anlaşmazlıklar meydana gelmekteydi. Saray av teşkilatıyla ilgili incelediğimiz hükümlerin önemli bir bölümünün muafiyet kapsamına giren çeşitli taleplerle ilgili olması bu yargıyı destekler niteliktedir. Ayrıca muafiyetlerin sürekli olarak belgelendirilmesi mecburiyetinin bir işlem yükünü beraberinde getirdiği de söylenebilir. Nihayetinde olağanüstü vergi tahsili ya da muafiyeti genel olarak mükellefin mali durumuna bakılmaksızın belirlendiği için, ödeme gücü ilkesine de aykırı bir durum teşkil etmekteydi. Tüm bu mahzurları nedeniyle, mali sistem Tanzimat'tan sonra köklü bir dönüşüme girecek; vergilerde basitleştirme yapıldığı gibi, istisna ve muafiyetlerin yer almadığı ödeme gücüne dayalı modern bir vergi sistemi de oluşturulacaktır (Güran, 2014: 313-15).

Kaynakça

Basılı Kaynaklar

- Güran, Tevfik, "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918", *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, içinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.313-352.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, Cilt: 1, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Kıran, Batuhan İsmail, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğancılık", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:2/Sayı:5/Mayıs/2015, s.148-164.
- Türkmen, M. Nuri, "Osmanlıda Av Seferleri", *Acta Turcica*, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2009, Türk Kültüründe Av, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), s. 22-32.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.*
- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 8204, 8205.
- Kamil Kepeci Defterler (KK.d.): 7176.
- Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d): 5739.
- Başmuhasebe Kalemi Mukataat Hazinesi Defterleri (D.BŞM.MKH.d.): 42779.
- Hatt-ı Hümayûn (HAT): 26405, 53760.
- Cevdet Saray (C.SM): 2605, 3815, 4726, 6358, 8670.
- Cevdet-i Maliye (C.ML): 17406, 747.
- İbnülemin Maliye (İE.ML): 4380.
- Ali Emiri Üçüncü Ahmed (AE.SAMD III): 10611.